

Сидоров Г. В.

*аспірант кафедри історії України
та спеціальних історичних дисциплін*

*Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
м. Одеса, Україна*

ОБРАЗ КРИМСЬКОГО ТАТАРИНА В ДИСКУРСІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: МІЖ МАНДРІВНОЮ ЕКЗОТИКОЮ ТА АДМІНІСТРАТИВНИМ УПЕРЕДЖЕННЯМ (XIX СТ.)

Коли ми говоримо про вирішення владою якихось політичних чи адміністративних питань, ми повинні говорити не тільки про практичні, утилітарні причини та наслідки впроваджених заходів, але і то чим вмотивувалась постановка саме такого питання і саме такого рішення, та яку інформаційну базу мають особи котрі ці питання задають. Від цього, на нашу думку, напряму залежало вирішення «кримського-татарського питання».

З Російською імперією ситуація ще особлива тим, що її внутрішня політика цілком залежала від міжнародного курсу, тому і велику роль грали державні міфи, що аргументували в головах населення, як дворянства так і простолюду, потребу і необхідність в зовнішній експансії.

В контексті кримських татар було декілька, можна сказати, треків:

1. «Татари-монгольське іго» та споконвічний ворог, що не може впоратися зі своєю агресивною природою. Ресентимент вже створював негативну оцінку в загальній свідомості російського населення та влади. В епоху Просвітництва, коли історія стала все більш популярною в інтелектуальному Європейському загалі, можна побачити і в свідченнях європейців, так і в листуванні російської влади думки про колись домінуючого і тримаючого у страху своїми набігами всю Росію кочовиків, а також дихотомію просвітленого народу (цивілізованого) та варварів, котрі до цього просвітлення не здатні.

2. «Третій Рим». «ісконно руські землі» в поєднанні з ідеєю про «оплот Православ'я». Тут вже працювали дихотомії про православних/християн та мусульман/загарбників. Це працювало в тандемі з Візантійським курсом російської експансії та збільшувало претензії проти татар та осман.

3. Грецький проект був створений за часи володарювання Катерини II, та був сформований в більшості нею та Потьомкіним. Тут

особисті бажання доєднати Росію до античної цивілізації та культури сприяли та пришвидшили тенденції до захоплення півострову та значної частини політики у цьому регіоні. Тут теж кримські татари були зайвими.

В цьому плані образ кримських татар в свідченнях іноземних мандрівників залишається більш менш однаковим протягом усього XIX ст. Але, потрібно зазначити, що небагато з них сильно занурювались у культуру кримських татар.

Якщо ж ми говоримо про російську владу то тут ситуація трохи інакша. По перше слід виділити декілька груп: Місцева влада і виконавці (правоохоронні органи, військові, адміністративний апарат, церква); Губернатор, генерал-губернатор, відповідальна особа (за звичаєм військовий командир на певній території чи чиновник із збільшеними повноваженнями); імператор та уряд. Але образ кримця формується, хоча і в схожих, але все ж таки різних обставинах.

Перша група втілює державну політику, а також особисті інтереси в межах Таврійської губернії. Вони контактують з татарами безпосередньо, великий проміжок часу.

Друга група важлива в сфері донесення про загальний справ стан на місцях, а також вносить свої пропозиції в контексті завдань та курсу, що задає вища влада. Її представники могли, у разі потреби, самі подивитися що коїться у Криму, контактувати з народом, та мали можливість маневрувати у завданнях зверху на власний розсуд, особливо коли у вищих ешелонах не мали якоїсь конкретної стратегії в якихось питаннях.

Третя група стосується імператора та, навіть в першу чергу уряду, котрий доповідав імператору про стан речей, обираючи при цьому як формулювання, проблеми що потрібно вирішити та способи реалізації. Вони, не перебуваючи в Криму і не контактуючи з кримським народом, могли отримувати інформацію про стан речей тільки з міністерських губернських відомств, губернатора та генерал-губернатора, інколи від надісланих туди агентів.

Тепер стосовно самого образу кримського татарина та як він впливав на прийняття тих чи інших рішень владою. Можна сказати, що с часу анексії Криму в к. XVIII ст. до другої половини XIX ст. (в меншій мірі і надалі) кримський татарин залишався потенційною загрозою. В ньому постійно бачили майбутнього перебіжчика і агента Османської імперії, і напередодні кожної російсько-турецької війни замислювались переселяти кримських татар від берегів Криму чи з усього півострову. [6, с. 583; 8, с. 606; див. 3] Хоча ніяких саме зрадницьких настроїв в кримськотатарському суспільстві не вбачалось. Слід зазначити, що часто ініціатором виступала місцева влада, котра

користуючись незнанням кримськими татарами мови та законодавства, фактично привласнювали землі виселених татар обманом. [7, с. 26; 10, с. 201; 8, с. 135] Можемо побачити, що тримати образ татарина як загрози сприяв відсутності до них якогось морального співчуття та навіть давав надію місцевому чиновнику на швидке збагачення.

Останнім актом непокори кримців виступала міграція, яка в більшості, навіть вбачалося владою як позитивне явище – таким чином можна позбутися турецьких агентів та нарешті «переробити Крим і Кримський степ в одну із звичайних внутрішніх губерній, або в нову російську Тавриду» [5, с. 70].

Єдиною великою проблемою з котрою зіштовхнулася влада, стала неспроможність ефективного адміністрування Таврійської губернії, та Криму зокрема. Через географічні та кліматичні особливості, кримські татари були практично єдиними хто навчився за всі роки проживання ефективно займатись господарством на півострові. Російська влада заохочувало переселення до Криму російських і іноземних селян, але у землеробстві досягли успіхів тільки німці-меноніти. У зв'язку з економічною не ефективністю краю з татар роблять ослів відпущення і до старого стереотипного образу татарина додається ледачість, тупість, не зграбність, крайній традиціоналізм та релігійний фанатизм. Остання характеристика стає особливо популярною, особливо в контексті війн з Турцією. Свідчення мандрівників, в цьому плані додають нам альтернативи, бо часто спостерігаючи Кримських татар та спілкуючись з ними вони помічають абсолютно протилежні речі.

Російські представники влади, описуючи ефективність татар ніяк не згадують про конфіскацію земель і введення числених податків, та часто порівнюють ефективність татар з німецькими колоністами, котрим відводились кращі землі та умови до господарства, та у яких сумлінна праця та прибуток є складовою їхньої протестанської віри [7, с. 63; 8, с. 603–604].

Відбувалися періоди деякого просвітлення по відношенню до кримських татар – влада в краї Рішельє та Воронцова. Ці державні діячі ставили під сумнів рішення російської влади, йшли на зустріч кримським татарам та в багатьох випадках завдяки велика кількість народу змогла не покидати Батьківщину ще на якусь кількість часу [4, с. 52–53; 11, с. 548; 1, а. 387].

Інші ж відповідальні за край постаті були характерні виконанням вказівок вищої влади та були вихованими в державних наративах.

Характерним прикладом є ситуації на кінець Кримської війни, де перехід деякої кількості кримських татар на сторону союзників став достатнім приводом для Строганова, щоб згадати тезу про одвічного ворога. Цікавим в цій ситуації є те, що місцева влада, у свої доповідях

до Строганова та міністра фінансів Кисельова доповідала, що кримські татари не становлять загрозу, а багато хто з виселених чи звинувачуваних в зраді цього не заслуговують. Певною крапкою в цій дискусії поставив лист Строганова на запити російського імператора в липні 1856 р., де він свої тези підтвердив і де переселення татар з теренів Криму було питанням часу. Одразу після міграції, та і в дослідження кінця XIX – поч. XX ст., російські ж дослідники визнавали, що політика по відношенню до татар була несправедливою, і особливо під час Кримської війни ветерани згадували, що тил стояв більшістю на кримцях [3, а. 185–193.

В цілому ми можемо сказати, що міфи і стереотипи, що формували образ кримських татар у владі були надзвичайно сильними та були вирішальними, а потужна вертикаль влади не надавала цим стереотипам динамізму і можливості переформатуватись.

Література:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 1. Оп. 190. Спр. 105.
2. ДАОО, Ф. 1, Оп. 193, Спр. 108.
3. ДАОО, Ф. 1, Оп. 193, Спр. 118.
4. Аваліані С. Л. Граф М. С. Воронцов и крестьянский вопрос. Записки Одесского общества истории и древностей (ЗООИД). Одеса, 1915. Т. XXXII. С. 41–57.
5. Гольденберг М. Крым и крымские татары. *Вестник Европы*. 1883. № 11 (листопад). С. 67–89.
6. Дубровин Н. Ф. Присоединение Крыма к России: рескрипты, письма, реляции и донесения. Т. 1: 1775–1777 гг. Санкт-Петербург : Типография Императорской Академии наук, 1885. 909 с.
7. Лашков Ф. Ф. Сборник документов по истории Крымско-татарского землевладения. *Известия Таврической ученой архивной комиссии (ИТУАК)*. 1897. № 26. С. 24–154
8. Левицкий Г. П. Переселение татар из Крыма в Турцию. *Вестник Европы*. 1882. Кн. 10. С. 596–640.
9. Мордвинов Н. С. Мнение относительно Крыма. 1802. Граф Николай Семёнович Мордвинов. Мнения, проекты и записки по вопросам финансовым, юридическим и политическим. 1801–1842. *Русская старина*. 1872. Січень. Т. 5. С. 32–61.
10. О выселении татар из Крыма в 1860 году. Записка генерал-адъютанта Э. И. Тотлебена. *Русская старина*. 1893. Т. 78. С. 531–550.